

Martin Zerlang

Fra land til by med Jeppe Aakjær og Nick Carter

Signalement af arbejderlitteraturen omkring 1900

Hovedstyrken i den nye by- og industri-arbejderklasse, som dannedes i slutningen af det 19. årh., rekrutteredes fra landarbejderklassen. Denne flytning fra land til by var et politisk problem for arbejderbevægelsens organisatorer og agitatorer. »Arbejdsmændenes Centralforbund i Danmark« udsendte i 1891 et prøvenummer til et fagblad, hvor dette problem straks blev sat på dagsordenen:

»Paa vore Anmodninger indmelde de (tilvandrede landarbejdere) sig i vore Organisationer, ikke fordi de kunne indse Nødvendigheden af at de ere organiserede, men fordi de se, at saadan er det Skik iblandt os andre. - Heri ligger Aarsagen til at vore Foreningsmøder er saa forholdsvis svagt besøgt. - At oplyse saadanne Medlemmer om Organisationens Betydning, og bringe dem til forståelse af deres Stilling i Samfundet, dertil behøves at der kommer en sundere og bedre Læsning ind i deres Hjem, end den de køber hos Aviskonerne paa Gadehjørnerne. Dette kan vort Fagblad, *naar det bringes til alle Medlemmer*, udrette.«

Men hvordan bidrog periodens arbejderlitteratur til at oplyse og orientere denne arbejderklasse? Hvordan blev proletariatet beskrevet?

»Vil det være vanskeligt den Dag i Dag at paavise den Type iblandt os? Den langarmede Art med den platte Gang, der ligesom gaar og rækker efter Jorden. Og videre Kendetegn: lavtrykt men dog rummelig Hjerneform; Kæbernes og Munddelens særegne Stilling, der minder om de sildigere Gnaveformer! Skovldannet Bækkenparti, brede Skulderblade og hele Legemets knudede eller klumpede Ledføjning«. (s.41)

Sådan lyder beskrivelsen i Chr. Bundgaards PROLETARER (1907), hvor han i et af kapitlerne leverer en mytologisk-udviklingshistorisk redegørelse: Proletariatet er en særlig race behersket af en utæmmelig jorddrift, ja »jordfødt« og med rødder tilbage til det oprindelige urfolk i Danmark før goternes indvandring!

Denne mytologi er det særegne resultat af kombinationen af to samfundsbilleder, samfundsopfattelser og realismeformer - eller rettere det krast uformidlede sammenstød mellem dem.

I den første del af bogen er emnet undersiden af underklassetilværelsen på landet. Her er det man med Mikhail Bakhtin kan kalde en grotesk-realistisk fremstilling dominerende. Menneskene er ikke adskilt fra deres omgivelser, men driftmæssigt knyttet til naturkredsløbet. Og magthavernes forsøg på at hævde sig undermineres af en latterliggørelse, der henter sit krudt fra kropsligheden og seksualiteten. Retshandlinger skildres som farcer, dommerens retsfølelse som omvendt proportional med hans mavekneb, præstens sjælesorg som et middel til at lette fordøjelsen.

I den anden del af bogen forlægges skuepladsen til provinsbyen og senere til »den nordiske Germanismes Hovedstad, Hamborg« med slagterier og socialistisk røre. Samtidig skifter fremstillingsmåden over til en naturalistisk diagnosticerende »realisme«. Virkelighedsgengivelsen forankres her i selve konfrontationen med de nye livsvilkår, i den subjektive sansning, men »objektiveret« i det »videnskabelige« sprog. Et citat fra slagteri-afsnittet kan give et indtryk:

»Ører og Hjerne splintres af Skrig. Skrig, hvis Gyselighed faar Haarene til at knitre ad Rygraden. Der river som skarpe Staalstrigler indvendig i Kroppens Hulhed over Bughinder og Ribben. Der sprænger Øjnenes Nervetraade og farer gennem Luftrøret ned i Lungerne, der slaar ud fra hverandre som et Elektroskop«.
(s.139-40)

Bundgaards roman er en af de få tekster i periodens arbejderlitteratur, som bevæger sig hele vejen fra landet til centrene i den nye storbyvirkelighed, men intellektuelt stopper den ved konfrontationen med storbyen. Fastlåst til den rent fysiske konfrontation bliver dens sociologi eller socialrealisme til fysiologi.

Bortset fra A.P. Bjarnholdt, der i føljetonen BLANDT BONDEFANGERE (i ARBEJDERBLADET 1911) netop tematiserede

rådvildheden og den socialpsykologiske omstillings nødvendighed ved flytningen fra land til by, gælder det, at periodens arbejderforfattere holder sig til én af de to grundlæggende sektorer i den sociale virkelighed, landet eller byen. Hvis de endelig viser opmærksomhed over for den anden sektor, så sker det i særskilte bøger: forfatterskabet spaltes op i en blok med landligt stof og en blok med stof fra byen.

Jeppe Aakjær måtte nødvendigvis beskrive overgangen fra land til by i den selvbiografiske roman *BONDENS SØN* (1899), men holder sig ellers til landet. Johan Skjoldborg tematiserer kun overgangen i en enkelt fortælling - *DE GYLDNE DRØMMES BY* fra *ENSOMME FOLK* (1909) - hvor byen betegnende nok bliver anledning til død, selvmord og undergang. Til gruppen af landarbejderforfattere knytter sig A.C. Andersen med *HUSMANDENS DATTER* (1906), H.N. Krogsager med *LANDPROLETARER* (1911) og Kristjan Jensen med bl.a. *KAAR* (1907)

Hinsides det fysiske chok som er baggrunden for Chr. Bundgaards storbyskildring finder man en række naturalistisk-rædselsrealistiske forfatterskaber, hvor storbyeksistensen fremtræder som eneste virkelighed. Fra Comtesse C's *HÆNGEDYND* (1904) over andre pseudonyme murstensromaner som CN's *PROLETARLIV I KØBENHAVN* (1902) og NN's *FRA DET MØRKE KØBENHAVN* (u.å.) til værker som J.J. Kronstrøms *DEN MØRKE BY* (1911), Lauritz Larsens *HALVMENNESKER* (1903), Lauritz Petersens *GADENS ROMAN* (1896) og Chr. Gjerløvs dommedagsromaner *SODOMA* (1912), *BUNDFALD* (1912) og *SYND* (1913) er det iøjnefaldende og påfaldende, hvor gennemført samfundsbilledet er fastlåst til storbyens kaserner, gader, værtshuse og fængsler.

Selvom Carl Hansen i *SPILD* (1905)) lader helten (?) flygte ud på landet er der ikke tale om en egentlig indfangning af landlige livssammenhænge i romanens virkelighedsbillede; og selvom C. Staun i et enkelt drømmeagtigt glimt lader en landlig virkelighed tone frem i *PROLETARDRENGENS LÆREÅR* (1911), så er romanen én lang demonstration af, hvordan storbyen holder på »sine Børn« og med forstædernes brede »Ring af Hæslighed skiller dem fra Landet«. (s.235)

I Edvard Søderbergs *GADENS DIGTE* (1900) og *DET DAG-*

LIGE BRØD (1901) er perspektivet ligeledes bundet til byen, men her transformeret gennem en positiv udnyttelse af det, sociologen H.P. Bahrdt kalder storbyens »ufuldstændige integration«, altså dens ikke-entydige og skiftende fastlæggelse af sociale roller. Den københavnske pjalteproletar maskeres her som »sidste mohikaner«, »beduin« eller - mere virkelighedsnært - Lazarus. Tilsvarende overskrider Jakob Hansen den naturalistiske samtidsgengivelse af storbyvirkeligheden gennem rollespil. I den historiske roman NEROPOLIS (1899) forlægges brokvartererne til Palatinerhøjen og de nye storstadstyper optræder iklædt toga.

Bortset fra Martin Andersen Nexø's monumentale forfatterskab ser det ud til, at den kortslutning i sanseberedskabet og bevidsthedsdannelsen, som blev eksemplificeret med Chr. Bundgaards PROLETARER, er en kortslutning, der præger hele den mere socialrealistiske og arbejdertilknyttede litteratur fra tiden omkring 1900. En kortslutning som henviste den socialrealistiske virkelighedsgengivelse til enten at befatte sig med landarbejderklassens eller at beskæftige sig med byarbejderklassens forhold. Overgangen fra land til by, helheden af land og by er fraværende.

Det er denne kortslutnings baggrund, fremtræden og følger som er denne artikels tema. Efter en diskussion af betydningen af den mentalitetshistoriske forsknings erkendelser for socialrealismen i teori og praksis vil emnet blive anskueliggjort og konkretiseret gennem et par analyseskitser.

Mentalitetshistorie

I HISTORIE OG KLASSEBEVIDSTHED udformer Georg Lukács en marxistisk bevidsthedsteori på grundlag af Marx' analyse af varefetichismen. Med de kapitalistiske produktionsforhold forvandles grundkategorierne i menneskets umiddelbare virkelighedsrelation. »Rum og tid bringes på en fællesnævner«, skriver han, og fortsætter i forlængelse af et Marx-citat med at stille den førkapitalistiske og den kapitalistiske tidsstruktur op imod hinanden:

»Tiden mister dermed sin kvalitative, foranderlige, flydende karakter: den stivner til et nøje afgrænset, kvantitativt måleligt

kontinuum, der er opfyldt af kvantitativt målelige »ting« (nemlig de tingsliggjorte, mekanisk objektiverede »præstationer«, som er blevet nøje adskilt fra arbejderens totale personlighed); tiden stivner til et rum«. (s.179-80)

Den socialrealistiske litteraturs opgave under den reificerede tidsstrukturens herredømme bliver så ifølge Lukács at åbne op for en historisk bevidsthed. I DEN HISTORISKE ROMAN finder man hans mest omfattende fremstilling af principperne for en sådan åbning.

Det bevidsthedsteoretiske udgangspunkt i modstillingen og modsætningsparret kvalitativ vs reificeret tid resulterer i en skematisk og normativ realismeteori. Over for denne skematik synes Robert Weimanns overvejelser at kunne danne udgangspunkt for en mere historisk realismeforståelse. Weimann drager en forbindelse mellem den kunstneriske og den øvrige praktiske tilegnelse af den materielle omverden og fastslår at forskellige formidlinger mellem samfund, klasse og individ i denne tilegnelse af virkeligheden også danner forskellige rammer for den kunstneriske og intellektuelle tilegnelse af virkeligheden. Disse rammer består i de tidsmæssige og rumlige relationer, hvorigennem en given teksts billeder formidles, og hvorigennem læseren må erkende de billedlige *antydningers betydning*. (s.817)

Med disse tankegange rykker Weimann ind på det mentalitets-historiske forskningsfelt, som er blevet opdyrket af kredsen omkring det franske tidsskrift ANNALES. Og netop rum- og tidsstrukturer står centralt i denne forskningstradition som analyseobjekt - et analyseobjekt som giver mulighed for at gå videre end til at skrive bevidstheds*indholdenes* historie, idet disse grundkategorier for den sociale praksis, de psykiske processer og den sproglige gestaltning åbner op for en begribelse af det sanssemæssige og bevidsthedsmæssige beredskabs historiske variabilitet, forskellighederne i den måde hvorpå sanseindtryk modtages og forarbejdes.

En af ANNALES-historikerne, Jacques Le Goff, har i forskellige artikler vist, at afgørende sociale brydninger i feudalsamfundet havde tidsbeherskelsen som omdrejningsakse og brændpunkt. Fra den sociale strukturering af tiden har han videre trukket en linje til den psykiske strukturering og påvist hvordan forskellige

tidsrytmer bestemmer selv- og omverdensoplevelsen.

Le Goff knytter en forbindelse mellem opfindelsen af det mekaniske ur, der kunne give en præcis kvantitativ udmåling af tidsforløb og udviklingen i byerhvervene, specielt tekstilindustrien. Interessen for et begreb om tiden som et kontinuum, der tillod udmåling og sammenligning af handlingsforløb, opstod med udviklingen af en produktion, der ikke var umiddelbart afhængig af årstidernes skiften, men derimod af forholdet mellem kapital- og arbejdsinvestering på den ene side og udbytte på den anden side. I de franske tekstilarbejderes kamp med fabrikanterne i 1300-tallet bliver målet både symbolsk og reelt at få stoppet de arbejdsklokker, der nu var begyndt at kappes med kirkeklokkerne om at regulere tiden. Hvis det lykkedes arbejderne at bemægtige sig en af arbejdsklokkerne og bruge den som stormklokke til samling og oprør, så var det betegnende, at lovens strengeste straffe ramte den, der havde ladet klokken lyde.

Samtidig blev det opstigende borgerskabs forsøg på at gøre sig til herre over tiden mødt med angreb fra kirken. Kirkens bestræbelser på at forbyde eller i hvert fald begrænse rentetagningen var kun ét udtryk for dens afvisning af borgerskabets fordring på tiden. Borgerskabet forankrede sin økonomiske aktivitet i forventninger, der alle hvilede på en instrumentel tidsudnyttelse. Le Goff nævner eksempelvis oplagring i forventning om hungersnød og dermed stigende efterspørgsel, køb og salg på gunstige tidspunkter, opbygningen af hele det informationssystem, som muliggør en effektiv orientering i forhold til konjunktursvingningerne. Over for denne sækularisering og vanhelligelse af tiden hævdede kirken sin tidsopfattelse: tiden tilhørte Gud og måtte ikke gøres til et redskab for menneskelig vinding.

Denne konflikt mellem kirkens tid og købmændenes tid, som her er karakteriseret ved sine to yderpunkter, blev ofte modificeret eller medieret i den historiske udvikling. Pointen her er at vise, hvordan tidsstrukturernes forskellighed under forskellige produktionsforhold forplanter sig til de måder, hvorpå de skiftende samfundsformer tilegnes psykisk og intellektuelt bliver bragt på begreb.

Den katolske kirkes tid og de traditioner fra den, som f.eks. i Danmark først blev udryddet rigtigt i det 19. årh. på landet, var

en tid, der reguleredes i lange rytmer. Fasten og karnevalstiden er i en up-to-date oversigt som Peter Burke's POPULAR CULTURE IN EARLY MODERN EUROPE den grundlæggende strukturering af det sociale liv. Tidsafsnit som disse, helgendage osv. var indholdsmæssigt bestemte og stemte overens med det feudale agrarsamfunds opbygning og grundlag. Den sociale kontrol over tiden forlængede sig ned i minutløse adfærdsregulativer og definerede dermed umiddelbart individerne som undersætter, der ikke havde nogen individuel tid. Landbrugsproduktionens binding til den stoflige tids lange tidsrytmer med slægternes, årstidernes og døgnets kredsløb gav nok plads for udviklingen af materialistiske alternativer til feudalkirkens tidsregulering, men befandt sig inden for samme erfaringshorisont. Tidsregningen var ikke instrumentel, tiden blev ikke opdelt i indbyrdes sammenlignelige og udskiftelige tidsintervaller. Man orienterede sig i stedet i tidsforløbet ved at bygge på regelmæssigheder i det naturlige og det kirkelige kredsløb og fokuserede her på konkrete tidspunkter i stedet for på abstrakte tidsenheder. Disse konkrete tidspunkter lokaliseredes enten ud fra sansekongkret praksis i forbindelse med bondearbejdet, usædvanlige hændelser o.l., eller ud fra kirkeligt forordnede hellegdage, der umærkeligt gled ind i en grotesk-realistisk betragtningsmåde. Sigfrid Svensson fortæller f.eks. i BONDENS ÅR om, hvordan man motiverede, at humlen skulle være plukket inden Bartolomeusdagen, da han ellers ville pisse på den, ligesom man indskærpede, at græsset efter et vist tidsrum ikke kunne slås, fordi Olav (Sct. Olavsdagen) ville have skidt i det. (s.148)

Denne feudale tidsregning har været intakt endnu omkring år 1800, hvis man skal tro præsten Joachim Junges etnologiske beskrivelse af den nordsjællandske landalmue:

»Naar Bonden taler om Tiden da nævner han næsten aldrig Maanederne, men han henfører alt til Aarstiderne og de dermed i Forbindelse staaende Forretninger. Gaaer Talen derfor ud paa forbigangne Ting, da indtraf de enten ved Vaardagen eller paa Tørveskierningen eller i Høhøsten eller i Høsten eller Efterhøsten eller Vinteren. Skal Bonden endnu gaae til nøiere Bestemmelse, holder han sig endnu, ligesom fordum i Catholicismens Tid, til de bekendteste Helgendage, enten Valborg-Dag eller St.Olsdag og saa fremdeles; thi med Tal, denne Maalestok paa et Folks Cultur, er

Bonden ikke meget for at befatte sig«.

Forankringen af tidsoplevelsen og tidsbestemmelsen i konkrete begivenheder kan give sig pudsige udslag som når Karoline Graves i VED HALLEBY AA beretter om en mand der daterede sin fødsel til »den Tid de gik i Brakmarken«, (s.170), ligesom Martin Nilsson i TIDERÄKNINGEN fortæller om en bonde, der på spørgsmålet om datterens alder svarede, at hun måtte være 4 år gammel, eftersom hun var ligeså gammel som hans brune hest, der fødtes, da de fældede træer i den søndre vang. (s.118) Men billedanalyse og tekstanalyse kan underbygge denne karakteristisk af en tidsopfattelse, hvor tiden ikke er adskilt fra den sansekongkrete praksis, hvor denne praksis har sin »rette tid« (jfr. Svensson), og hvor dette tidspunkt ikke betragtes som unikt, men som led i et cyklisk kredsløb.

Le Goff illustrerer sin tese om, at markedsproduktionen, handelsnettets udvidelse og transportsystemets udbygning skaber en helt ny tidsopfattelse med en henvisning til det middelalderlige maleri. Han skriver

»Samtidig med perspektivet opdager det middelalderlige maleri billedets *tid*. I de forudgående århundreder fremstillede man de forskellige elementer på et plan. Det skete i overensstemmelse med en anskuelse, der var fri af rumlige og tidsmæssige tvangsforhold, og som derfor udelukkede dybde. Størrelsesforskellene udtrykte alene positionen i det sociale og religiøse hierarki. Uden hensyn til tidsmæssige brud blev på-hinanden-følgende episoder stillet ved siden af hinanden. Og helheden af disse sideordnede episoder konstituerede tilsammen en historie, der var unddraget tidens luner og fra begyndelsen var underkastet Guds vilje. Og selvom perspektivet kun er en form for skematisering og forudsætter en forestilling, der på ingen måde er »naturlig«, men modsvarer kravet om et »abstrakt øje«, så er perspektivet alligevel herefter udtryk for den videnskabelige erfaring og det praktiske kendskab til et rum, hvori mennesket og objekter successivt (i kvantitativt målelige skridt) bliver nået gennem menneskelig praksis«.

Ifølge den schweiziske eventyrforsker Max Lüthi gælder denne karakteristisk også for folkedigtningen. Han betegner folkeeventyrenes rum som et plant rum uden perspektiv og uden dybde, og han beskriver eventyrfigurerne som rene handlingsbærere, der

ikke er bundet af fortiden og ikke betragtet i et tidsmæssigt perspektiv.

I Axel Olriks EPISKE LOVE I FOLKEDIGTNINGEN kan man bag den rent formelle analyse se en række relationer til de træk ved de førkapitalistiske bevidsthedsstrukturer, som her er ridset op.

Forankringen af den erkendelsesmæssige og kunstneriske virkelighedstilegnelse i den umiddelbare sansekongkrete praksis viser sig først og fremmest i loven om »handlingens enhed« - altså det forhold, at handlingen samler sig om en enkelt begivenhed og dér medtager, hvad der fører frem imod den og udelader, hvad der ikke vedkommer den. En lov som knytter an til loven om aktualisering af stoffet, dvs. at kun de til handlingen nødvendige træk manifesteres. Stoffets gruppering om én person - »midtpunktsloven« - hører ind i denne sammenhæng.

Udfoldelsen af denne praksis i et lukket socialt rum fremstår i folkedigtningen i det, som Max Lüthi kalder »det Givnes selvfølgelighed«, dvs. at udgangspunktet for de handlende personers handling ikke begrundes eller problematiseres, men blot tages ad notam. Loven om overskuelighed, loven om kun to handlende personer pr. scene og loven om anskuelighed med vægten på simple modsætninger, der ofte mødes i et legemligt nært samspil, knytter ligeledes an til et lukket erfaringsrum.

Den såkaldte lov om »handlingens ligeløb« viser både fraværet af rumligt og tidsmæssigt perspektiv. Den siger, at scenen kun flyttes, hvis handlingens gang fremtvinger en sådan flytning, og den siger, at handlingen bevæger sig trinvis frem til det - i årsagskæde og tid - nærmeste punkt. Folkedigtningens tid skulle dermed så at sige i den episke gestaltning manifestere en stofflig tidsstruktur, en tidsstruktur, der hele tiden er konkret forbundet med handlingssekvenser. De langsomme sociale tidsrytmer kan anes i Olriks påpegning af folkedigtningens forkærlighed for det dvælende i modsætning til det øjeblikkelige og urolige optrin. »Bagvægtsloven« om at vægten lægges på det sidste led i en række og »hvileloven« om at fortællingen ikke standser brat efter en afgørende begivenhed, men roligt toner ud i en angivelse af den videre skæbne kan ligeledes opfattes som gestaltningsmæssige udtryk for en tidsopfattelse, der er betinget af bondearbejdets udfoldelse i

vekselvirkningen med et naturligt og socialt kredsløb, som kun fuldbyrdes trinvis og trægt.

Det er denne træghed i det sociale liv, som i de senere år er blevet anskueliggjort i f.eks. Ermanno Olmis film TRÆSKOTRÆ-ET, i filmatiseringen af Ivar Lo-Johanssons GODNAT, JORD og tildels Reinhard Hauffs film PAULE PAULÄNDER. I den ældre danske socialrealistiske litteratur kan indledningskapitlerne i Johan Skjoldborgs romaner GYLDHOLM og BJÆRREGÅRDEN nævnes som eksempler med deres bredt-omstændelige præsentation af landlige småsamfund.

Forbliver man på dansk grund kan det generelle skred fra før-kapitalistiske til kapitalistisk betingede psykiske strukturer lokaliseres til det 19. årh. Og for hundredtusindvis af landarbejdere og tjenestefolk kom kravet om psykisk omstilling meget håndfast på programmet, nemlig med afvandringen fra land til by. Ganske vist gennemførte gårdmandsklassen gennem andelsorganisering osv. en positiv integration af deres småborgerlige produktionsform i det kapitalistiske verdensmarked, men deres tjenestefolk og landarbejderne havde trods dette endnu langt op i århundredet en erfaringsverden, som mht. naturafhængighed og personlige sociale relationer lå i forlængelse af feudalsamfundets erfaringsverden.

Georg Simmel analyserede i den berømte artikel DIE GROSSSTÄDTE UND DAS GEISTESLEBEN dette mentalitetshistoriske skred og pegede her på opbygningen af psykiske forsvarsmekanismer i forbindelse med det voldsomme sansebombardement fra storbymængden, trafikken osv. Indføjningen i storbyeksistensen krævede en afskærmning af privateksistensen; den sociale interaktion formidledes gennem forskellige sociale roller, der kun afslørede deludsnit af »personligheden«; forholdet til omverdenen antog en instrumentel karakter, bl.a. tilvejebragt gennem en skærpet tidsbevidsthed. Simmel nævner den universelle udbredelse af lommeure som et ydre bidrag til præcisionen i den bestemmelse af ligheder og forskelle, som pengenes kalkulerbare egenskaber indefra tilførte storbyens penge- og markedsøkonomi. Uden den største punktlighed i aftaler og tjenstydelse ville hele den følsomme socialstruktur i storbyen bryde sammen.

En lille menneskealder senere satte Walter Benjamin denne ana-

lyse på formel som en overgang i perceptionsformerne fra erfaring til oplevelse, og han modstillede den folkelige fortæller, der ubeværet bevægede sig op og ned af erfaringens stige, med de moderne storbydigtere, der tematiserede den løsrevne, kronologisk fikserede (chok-)oplevelse, og filmen, der simpelthen havde chokoplevelsen som gestaltungsprincip.

Ligesom man med Olrik kunne vise, hvordan førkapitalistiske psykiske strukturer kunne erkendes i stilistiske strukturer, således kan man med Sven Møller Kristensens IMPRESSIONISMEN I DANSK PROSA 1870-1900 få et begreb om, hvordan de nye, urbane oplevelsesformer manifesterer sig i stilen. Mens den klassisk-logiske syntaks tilstræbte at give et korrekt billede af sammenhængen mellem de begreber og ting, den indeholder (s.92), gennem hypotaktisk (underordnende) sætningskonstruktion og konjunktioner og dermed sprogligt udtrykte en »kausal apperceptionsform« (s.23) så opløses denne syntaks i den impressionistiske stil. Den logiske ordfølge brydes, sætningsbygningen bliver paraktisk (sideordnende) og asyndetisk (uden konjunktioner) (s.92). Nominalsætninger og appositioner bruges som midler til at gengive successive indtryk uden logisk forbindelse. (s.59) Det psykologiske underlag for denne stil er ifølge Sven Møller Kristensen en »fænomenologisk apperceptionsform«, hvis virkelighed og objektivitetsopfattelse er identisk med sansindtrykkene, med den passive modtagelse af indtryk uden analyse og forarbejdning (s.20), og som derfor hæfter sig ved det flygtige, ureflekterede indtryk, den fremherskende egenskab ved tingene (s.119). Altså en psykologisk struktur, som i hovedtræk svarer til Simmels og Benjamins billede af den psykologiske struktur under konfrontationen med storbyeksistensen og før oparbejdningen af nye former for omverdensorientering, der kunne sikre overblik og herredømme over denne nye virkelighed. (Former for omverdensorientering som vel at mærke kan manifestere sig på andre niveauer i en tekst end de små, isolerede tekst-uddrag, der er materialet for Sven Møller Kristensens beskrivelse).

I DANSK AAND (1908), hvor Axel Garde giver et »kulturpsykologisk« omrids i periodens litteraturhistorie, noterer han, at hos de »særligt københavnske Forfattere« kan det nu og da se »ud, som om den hele Horisont udgjordes af deres eget Nervaliv«

(s.122): »Det er den store By, der fremkalder dette Sprog som en Nerveirritation. Man gaar ikke ned gennem Gaden uden at udsættes for et Virvar af Nervestrømme og tilfældige Paavirkninger fra utedkommende Mennesker og ens egen Natur ganske fremmede Mennesker«. (s.129-30) Denne fiksering ved sansningens her og nu var det netop den social(real)istiske litteraturs udgangspunkt og mål at overskride. Denne fiksering ved det isolerede individs nervøse sanseapparat var det netop nødvendigt at overskride for at kunne give en objektiv beskrivelse af samfundets klassesdelte karakter, udviklingstendenser osv. Men evnede den at formidle mellem landarbejderklassens erfaringer og oplevelsesformerne i storbyen? Kunne den på én gang fremstille forskellene mellem land- og byarbejderklassens sociale forhold, anskueliggøre forskellen mellem de tidsrytmer, hvori disse forhold levedes og i selve den litterære gestaltning etablere en fællesnævner, der havde appel til begge grupper som læsere betragtet, samtidig med at den opstillede et samlet perspektiv for deres sociale og politiske bestræbelser? Det er spørgsmål, som i og med opmærksomheden på den mentalitetshistoriske problemkreds rejser sig for analysen af den socialrealistiske litteratur.

Jeppe Aakjærs VREDENS BØRN og usamtidigheden

Med indføjningen i det kapitalistiske verdensmarked på agrarsmåborgerskabets betingelser i det danske landbrugssamfund var der også åbnet op for en formidling mellem en tidsopfattelse, der knyttede sig til naturens kredsløb og vækstprocesser på den ene side og samfundsmæssig ekspansion og økonomisk vækst på den anden side. Et plastisk udtryk for denne formidling finder man i højskolepioneren Chr. Kolds udtalelse om, at hans mål var at sætte folk igang så de aldrig mere gik i stå. Kronometrisk tid og personlighedsvækst i ét! Fra arbejderklassesympunkt var en sådan formidling mere problematisk. Martin Andersen Nexø beskriver i PELLE EROBREREN urmageren Anker, som vil lave et ur, der både skal vise tidens, vejrets og årets skiften og som skal være usælgeligt, ophøjet over simple pengereationer. Anker bliver imidlertid til Gale Anker, fordi Grundloven, som han vil ære med

dette ur, kun viser sig at sikre det borgerlige samfunds formelle friheder, og fordi dette ur, der så at sige er kød af hans kød, alligevel bliver genstand for en økonomisk værdibestemmelse. Efter denne skuffelse søger Gale Anker at lave et ur, der skal gå i takt med folkets lykke og derfor først vise tiden, når folket har opnået lykken.

Dette tidssymbol findes foregrebet i Jeppe Aakjærs roman VREDENS BØRN (1904). I et af romanens sidste kapitler skildres det, hvordan sognerådsformanden og fattigforstanderen benytter sig af sin magt til at lade sognets fattigste foretage ubetalt arbejde som kartoffelopgravere. Da de pjaltede og hjemløse fattigfolk efter arbejdet sidder i sognekongens folkestue og én for én må se i øjnene, at pengekassen er lukket og låst, akkompagneres denne scene med dens bevægede optrin af den lokale urmager Jens Laanums urokkeligt rolige arbejde med at istandsætte sognerådsformandens ur. Han arbejdede »med en saa levende Alvor, som var selve Naturordenen afhængig af denne lille Møtriks Tilforladelighed« (s.13), står der, og forfatteren anfører hans utilfredshed med dem, der ikke respekterer »hans alvorlige Anstrengelser for at bringe Tiden i Lave«. (s.137)

For at give et signalement af, hvordan denne opfattelse af tiden som stoffligt forbundet med naturens kredsløb på én gang er betinget af særlige samfundsomstændigheder og styrende for samfundskritikken, kan man betragte romanens rum og tid.

Romanen følger drengen Per fra hans første tjeneste som hyrdedreng over hans tid som tjenestekarl og videre frem til han efter en tid som daglejer bryder op fra egnen. Denne udvikling finder imidlertid sted i et lukket socialt rum - to jyske landsogne - og Pers udvikling beskrives udtrykkeligt ikke som et individs udvikling i samspil med den samfundsmæssige omverden. Per er klasserepræsentant, hans liv som hyrdedreng betegnes som svarende til »alle Hyrdedrenge i hans Alder« (s.31). Derfor er der ikke så meget tale om en udviklingsroman som om en samfundsroman. Per er vehikel for en anskueliggørelse af det pågældende lillesamfunds forskellige forhold; gennem hans udvikling og handlinger lægges der brik på brik til et samlet billede af dette samfund. Grundlæggende er det kendetegnet ved sin aflukkethed, og udgangspunktet i et socialt lukket rum medfører, at tidsdimensionen forsvinder.

Den samfundsmæssige »udvikling«, der bliver tale om i det lukkede sociale rum, anskues snarest som et socialt kredsløb, der er betinget af naturkredsløbet. Som barn er man placeret som hyrde-dreng, som ung placeret som tjenestekar, som voksen placeret som daglejer og som gammel placeret som fattighjælpsmodtager: det er groft sagt den onde cirkel, som den sociale udvikling og de personlige muligheder er spærret inde i.

Dermed forankres romanens tid i en stoflig tidsstruktur, der er rammen om romanens forløb. Ganske vist peger romanen på et brud på denne tidsstruktur dér, hvor kræmmeren Kræn Lybsker over for den rige gårdmand Bertel Nørgaard nævner, at dennes penge yngler selv, når han sover (s. 14). Og ganske vist henvises der i romanens sidste kapitler mere bredt til historiens indvirkning på landbrugssamfundet. Men fundamentalt er romanens og dermed også kritikens univers spændt inde i en fastliggende rumlig og tidsmæssig horisont.

Årsagerne til undertrykkelsen og menneskespildet søges inden for dette lukkede system, og alternativerne udpeges inden for dette. I en replik fremhæves det direkte, at herregården Sølsig, hvor proprietær Wollesens yndlingsbestilling er at fodre rotter, er et billede på dette systems forfald. (s.117) Og dette forfald fremstilles nærmest som led i et naturkredsløb, hvor døden varsler om fødsel. Proprietær Wollesen er en olding, og hans rottefodring introduceres samtidig med en solnedgang (s.5), men stadigvæk er hans undergangsviede ejendom perspektivet for landproletariatet. Her kan de få jord og fod under eget bord (s.49). Dette sociale perspektiv fremstilles i et billede, der holder sig inden for tænkningen i naturprocesser. Doktor Koldkurs umiddelbart nationaløkonomisk begrundede påpegnings af ressourcspild o.l. er gennemsyret af vækstmetaforer som »flor«, »visnen«, »svedne agre« og topper i udråbet: »Som denne Gaard henligger der i Hundredevis af Ejendomme i dette Land: Muldjord, Guldjord - der længes efter at favne Ploven - som en Kvinde, der ligger ene, længes i den lange Nat!« (s.115)

Per selv er i pagt med disse naturkræfter som barn af Ann Mari, om hvem det hedder, at hvor de gifte koner fik et barn, dér »svor og bandte hun paa, te hun skulde gaa hjem og faa tow« (s.8). Men denne pagt, som besegles i kapitlet »En Hjorddag«,

hvor han ude på kløvermarken falder i søvn fra alle pligter »med sit bare Ansigt lige op mod Guds Sol« (s.38), brydes med hans tjenestetid hoos gårdmanden Bertel Nørgaard. Denne sidste er inkarnationen af det lukkede sociale rum: »han havde aldrig været synderlig længere fra sin Gaard, end at han altid kunde lugte sin egen Mødding« (s.32). Denne lukning er imidlertid så total, at selv naturkredsløbet og dermed den stoflige tid standses på hans gård: »Det var som om Solen aldrig rigtig kom op over Mønningen i denne Gaard«, står der (s.32).

Tiden er altså af lave og selve naturens orden er forstyrret her kunne man sige med henvisning til føromtalte Jens Laanums urmagervirksomhed. Mere præcist fremstilles Pers tid hos Bertel som en total berøvelse af tid: »Fra Kl. 4 om Morgenen til 10-11 Aften, var der næppe et Sekund - fraregnet de knebent tilmaalte Spisetider - han kunde nævne sit eget. Søgn og hellig flød for ham ud i een arbejdsgraa Almindelighed« (s.31). Det er en arbejdsgråhed, som er direkte modsat den naturorden, der peges på i Kræn Lybskers sammenknytning af det biologiske og det kosmiske kredsløb: »Det er mens de er smaa, te de ska ha no at gro af. Der skal Venlighed til. Det er ligesom med æ Blomster . . . Sol! Sol! - Men Gud bedre det!« (s.18) Og det er en ødelæggelse af naturordenen som anskueliggøres i Pers fars mislykkede liv, som han selv sammenfatter i dette billede: »Hvor det dog regner! . . . regner, regner, regner! Altid regner det, tykkes jeg. Men det tykkes en maaske bare, fordi en er bleven fattig og gammel. For imens jeg var ung, aa, hvor kunde Solen skinne!« (s.99)

Nok er det lukkede sociale rum og den stoflige tids naturorden den fundamentale ramme for romanens samfundsforståelse, men ved konsekvent at tænke de kritisable samfundsforhold igennem inden for denne ramme tvinges Jeppe Aakjær så at sige til at bryde rammen. Hverken Pers fars død, der anskues ud fra en darwinistisk determinisme under mottoet »vi træder hinanden i Dyndet ned«, eller Kræn Lybskers død, der former sig som en accept af den personlige død under forudsætning af naturkredsløbets fortsættelse (s.148) bliver romanens sidste ord. Trods alt bliver heller ikke herregården Sølsigs forfald det sidste ord. Den rumlige og den tidsmæssige ramme brydes, men de forvandlende kræfter kommer ude fra.

Den stofflige tid brydes som forståelsesramme med Pers henvisning til byarbejdernes otte-timers-arbejdsdag. Da bonden Kild Pejrsen hører om sådanne tanker, læner han sig så hårdt mod sit ur - Klokhuset - at det knager: en fin antydning af, at selv den velmenende bonde klassemæssigt tvinges i et modsætningsforhold til den ordnede tid.

Opbruddet fra det lukkede sociale rum antydes så småt i den scene, hvor gårdmanden Bertel Nørgaard, som den syrnede hjemmefødning han er, skælder ud over, at Per skal lære at læse landkort. (s.44) Men opbruddet kommer ikke fra Per selv. Da han i kapitlet »Der mønnes« oppe fra tagryggen pludselig får en vid udsigt, søger hans øjne straks mod barndomshjemmet! (s.48) Det bliver i stedet den mærkelige Goj, der har været i Australien, ved Kap Horn og som kalder sin bolig en wigwam, der (s.50) åbner horisonten for Per og lufter tanker om revolution i det »maskraadne, gaardmandshovne Pengesamfund« (s.2). Bogens afsluttende udråb - da Per er på vej til udvandrerenskipet - »Kør Goj! . . . Lad mig endelig ikke komme for sent!« (s.184) - er det håndfaste udtryk for overskridelsen af det lukkede lillesamfunds grænser, samtidig med at en anden, mere tempofyldt tidsstruktur end landets træge og dvælende rytmer bliver anslået i dette udråb.

Hvis man kan skelne mellem romanens stof og så gestaltningen af dette stof, må man imidlertid her undersøge, hvor vidt denne åbning i romanens rum og i dens tidsopfattelse også træder frem i gestaltningen. Visse iagttagelser ser i hvert fald ud til at dementere et egentligt brud i forståelsesrammen.

I romanen finder man en række symmetrisk opbyggede optrin. Pers indtrædelse i det sociale kredsløb som hyrdedreng og hans udtrædelse af det efter at være blevet opsagt i sin sidste tjeneste forbindes begge med løbske heste. Da han er på vej til sin første tjenesteplads hos Bertel Nørgaard er det Per, som standser et par løbske heste (s.26-27). Da Per dagen efter at have fået opsagt sin tjeneste hos sognerådsformanden besøger Kræn Lybsker på dennes dødsleje er det Per, som rives med af nogle løbske heste. Han bliver reddet af urmageren Jens Laanum.

Pers egen standsning af løbske heste minder om en klassisk initiationsskildring - omstændighederne taget i betragtning, men også i betragtning af at manglende driftsbeherskelse senere hen i ro-

manen fremstilles med det traditionelle billede af løbske heste. Jfr. f.eks. da Pers mor ved skolebørnenes dans gribes af sin gamle lidenskab og tager Pers støvler for at kunne danse med. »Man saa, det blussed op i hendes Øjne, som hos en gammel Beriderhest, der pludseligt hører Giger og Fløjter i Luften«. (s.103)

Da Jens Laanum skaber symmetri ved at standse Pers løbske heste, henviser han i tråd med dette til sin øvelse som »Dyretæmmer i det bedste af en Snes Aar« (s.153), hvor det underforståede dyr er hans kone, Galop-Sofi.

Er initiationsskildringen traditionelt en ritualisering af et naturgivet kredsløb, så må den anden hestebetvingelse i overensstemmelse hermed opfattes som en art rituel bearbejdning af de kræfter, som råder, hvis man træder ud af dette kredsløb. Det er i hvert fald netop denne scene, der giver anledning til for første gang at introducere den bredere historiske udvikling. Jens Laanum sammenligner hestens løbskhed med maskinerne, der »nu vælter in over Landbruget fra alle Sider« (s.153), hvorefter han foretager en lang opremsning af personer som på den ene eller anden måde er blevet krøblinge ved mødet med den løbske historiske udvikling. (s.154))

Gennem denne ordning af romanens stof kanaliseres dette - det historiske perspektiv og muligheden for andre samfundsindretninger - tilbage i den naturforbundne tids forståelsesramme. Da Jens Laanum i en tidligere omtalt scene behandler urets fjedre, sammenlignes disse med »en kuldeskjælvende Navlestreng paa et nyfødt Foster« (s. 137). Muligheden for bedre tider, bedre sociale forhold begrundes dermed i den garanti, som naturens eget kredsløb giver, om at efter vinter kommer vår, efter død fødsel osv. Hvordan denne stoflige tid kan undgå at blive en tvang for de besiddelsesløse klasser og i stedet blive medium for selvudfoldelse fortøner sig i denne tidsopfattelse. Da Goj i slutscenen optimistisk ser andre tider komme med husmandsforeninger, tyendeforeninger og »suksomsive hele den sociale Revolution« (s. 184), anfører Per pessimistisk en fejlkonstruktion i selve naturordenen hos det land, han lader bag sig, nemlig »*Fejgheden*«, der »bunder i Karakteren« (s. 184).

Men selv om denne slutning ligger i logisk forlængelse af de kategorier, som romanen grundlæggende fører sin argumentation

igennem, så skulle det også være fremgået, at den i grænserne af denne argumentation får fastslået, at en social revolution er betingelsen for indløsningen af den usamtidige stofflige tidsopfattelse, som ellers vil blive til en »arbejdsgraa Almindelighed« (s. 31), en inerti og monotoni som hos den triste daglejerdatter Dorre, hvis hårpisk »bevæger sig gravitetisk som Perpendiklen i et gammelt Ot-dagsværk«. (s. 73)

Når Per nævner byen som det sted, hvor han henter inspiration, så vil det være rimeligt at se i Aakjærs breve fra hans tid som nyankommen provinsstudent i København. Her viser det sig, at konfrontationen med byens oplevelsesformer så at sige kastede ham tilbage i en landlig erfaringshorisont. Man kan i hans breve følge en trinvis udvikling fra fascination og beruselse i storbyens nervepirring over opbygningen af årvågne forsvarsmekanismer til blasserthed og videre til den fortrængning, som i VREDENS BØRN manifesterer sig i, at den slutter ved opbruddet fra sognene Skejby og Runge.

Den 22. april 1892 skriver Jeppe Aakjær således: »Og hvor har jeg let ved at sige Kjbh. Farvel. Hvor trætter de dog i Længden, disse graa høje Stenmasser af Murmester-Dumheder, og denne fortumlende Larm og gebrækkelige Spektakkel, der aldrig stilner af et Øjeblik. O, hvor skal det smage og behage at hvile de sitrende Sanser i Landsbytavshed, mens Klokkerne ringer over Engen, og trætte, bøjede Mænd og Kvinder gaar til Kirke med lange, tunge Trin i Sandet. Jeg vil leve saa rolig derude, ikke tale, ikke agitere, ikke forstyrre en Mors Sjæl. Gud tilgive mig, at jeg nogensinde har kunnet tænke saa naivt, at det kunde nytte det ringeste at bringe disse Mennesker i Forbindelse med det nye Liv . . . Naturen har endnu ikke skabt de Organer i dem, der skulde modta slige Lærdomme«.

Jeppe Aakjær manglede selv disse »organer«, det bevidstheds-mæssige og sansemæssige beredskab for storbyvirkeligheden. Selv i VREDENS BØRN, hans mest engagerede og dagsaktuelle roman, er den landlige erfaringsammenhæng og erfaringsbearbejdning fremherskende. Som skitseret i indledningen delte han denne blinde plet i sit billede af den sociale virkelighed med de øvrige landarbejderforfattere. Og tilsvarende ser man, at byarbejderforfatterne i deres naturalistiske affotografering af lejekasernes

nød ikke bringer den landlige virkelighed ind i synsfeltet.

Nick Carter og arbejderbevægelsen

Spørger man om, hvad der skete i hullet mellem den landlige socialrealisme og den bymæssige rædselsrealisme kan man få noget af et svar ved at gå til den københavnske jernbanetold!

Under opsamlingen af Statistiske Efterretninger i 1909 undrede det statistiske bureau sig meget over, at indførelsen af bøger mm fra udlandet var steget med 400000 pund fra 1907 til 1908. Man henvendte sig da til den københavnske jernbanetold, der kunne give svaret. Det var den nye masseimport af seriehæfter om Billy Brown, Buffalo Bill, Nat Pinkerton og Nick Carter, der vejede til.

Nick Carter-litteraturen har været et ganske væsentligt og statistisk set langt det overvejende element i den litteratur, som arbejderklassen læste. Og derfor vil en forståelse af denne litteraturs funktion være god at have som baggrund for bedømmelsen af den socialrealistiske litteratur, som blev skrevet af arbejderklassens og arbejderbevægelsens egne forfattere.

At Nick Carter-litteraturen fik betydning for bevidsthedsdannelsen i arbejderklassens er det ikke svært at finde belæg for. Bl.a. i den socialdemokratiske ungdoms blad FREMAD fra 1909 finder man en heftig kampagne mod denne såkaldte smudslitteratur. Om det svenske parallelfænomen fortæller Torbjörn Holmgren, at her dannede arbejderbevægelsen komiteer til undersøgelse af kolportagelitteraturen, foranstaltede protestmøder, besøgte forhandlerne, udfærdigede resolutioner og - efter presserapporter at dømme - skred undertiden også til regulære bålbrændinger i skolegårdene.

Argumenterne mod denne litteratur - hvad enten disse argumenter gik på dens manglende lødighed eller dens bortledning af arbejderens opmærksomhed fra den kollektivistiske kulturkamp - er imidlertid ikke argumenter, der fortæller meget om, *hvorfor* den i den grad vakte interesse og læselyst hos arbejderne (og selvfølgelig mange flere i det litterære publikum).

Her er reklameteksten på Nick Carter-hæfterne anderledes op-

lysende. Trækker man glasuren fra i det følgende citat, så fremtræder der en klar erkendelse af, at den nye storbyeksistens dels krævede en omlægning af folks måder at sanse og bearbejde virkeligheden på, dels skabte helt nye former for driftsbesætninger. Bagsideforfatteren C. Scheel Vandel skriver om Nick Carter:

»Nick Carters Fortællinger handler om daglige Tildragelser, Hændelser, som er hentede lige ud af Livet, Begivenheder, som stadig foregaar omkring os - men som Mesteren lærer os at se paa med andre Øjne end hidtil og følge langt udover den flygtige Interesse .(..) vi stiller med Nick Carter paa bar Bund og faar - for 25 Øre paa 32 Sider! - lært at bruge vor Iagttagelsesevne, at skærpe vore Sanser, at højne vort Mod, at uddybe vor Retfærdsfølelse og samtidig indse at List kun kan med List fordrives . . Vi spiller selv med, og ad de sælsomste Veje naa'r vi ind paa rette Spor - gennem New Yorks gamle Kloaker eller gennem New Jerseys vilde Skove. Et Rødtkridtskryds paa Flisen eller en brækket Gren, som ingen ænser, tiltvinger sig vor største Opmærksomhed«.

I en anden bagsidetekst ledes tanken hen på Georg Simmels udsagn om, at i Storbyen gælder det om at være »to the point«, idet det anføres at hver dag, hver time, hvert minut og hvert sekund sker de og de handlinger, som kræver detektivens opmærksomhed i storbyens virvar.

Tager man nu et af disse hæfter, kan man få fat i f.eks. fortællingen HYPNOTISMENS LÆNKER, der kort fortalt handler om en gammel bondemand, der kommer til New York for at hente sin niece hjem, som er blevet bortført til storbyen af en forbryder med hypnotiske evner. Ved Nick Carters og hans medhjælperes bistand vendes alt selvfølgelig til det gode.

Den virkelighed, som fortællingen knytter an til, er modsætningen mellem land og by. Man må huske, at flere hundrede tusinde mennesker i perioden 1870-1914 flyttede fra landet til byen, og at to-tredjedele af Københavns arbejder- og småborgerbefolkning på tidspunktet for dette Nick Carter-hæftes publicering var indvandret fra landlige livsforhold til storbyen. I den sammenhæng må focuseringen på omstillingen fra landlig mentalitet og adfærd til storbyeksistensens nye vilkår betragtes som et meget realistisk træk.

I indledningssekvensen af HYPNOTISMENS LÆNKER kon-

trasteres den nytilkomne farmers desorientering i storbyens menneskemylder med Nick Carters årvågne og opmærksomme betragtning af samme. Mentalitetsmæssigt tematiseres nødvendigheden af en hurtig og præcist fortolkende indstilling over for storby-junglen. Adfærdsmæssigt fremstilles nødvendigheden af at kunne gebærde sig i et interaktionsmønster, hvor privateksistensen holdes uden for de roller, hvori de indbyrdes mere eller mindre fremmede personer møder hinanden. Mens Nick Carter således er en sand mester i selvbeherskelse og forklædningskunst, afslører hans McCloud-lignende bekendt Texas Jack sig som en figur, der på linje med farmeren hele tiden klodset kommer på tværs af storbyens strømlinede interaktionsformer: buser ind i fodgængere, støder an mod normer om tilbageholdenhed osv.

Spændingsfeltet mellem landeksistensen og byeksistensen har tidsdimensionen som drivkraft. Rent udvendigt kan man iagttage, at de meget fyldigere beskrivelser af de »landlige« personer virker handlingsretarderende. I kernen af temaets forløbsmæssige udfoldelse kan man se tiden som den styrende og værdibestemmende faktor: Forstår personerne at tiden er kostbar, at tid er penge og at tiden skal tages i agt, ja så placerer de sig i gruppen af de helte, som behersker storbyeksistensen. Man kan antage, at læserappellen, fascinationsværdien i denne Nick Carter-litteratur primært består i, at den tager udgangspunkt i den kapitalistiske tidsstruktur, som Lukács i forlængelse af Simmel beskriver som tom, kvantificerende og abstrakt; men at den transformerer denne tid til en lystkilde ved at binde den sammen med en forløbssammenhæng af voldsomme, meningsfyldte begivenheder. En antagelse som kunne føres videre i overvejelser over sammenhængen mellem spændings-fænomenet og tidsstrukturer.

For så vidt som stadig omverdensopmærksomhed, koncentration, selvbeherskelse og rollebeherskelse sammen var grundlæggende træk ved den nye kapitalistiske byvirkelighed, hvor arbejds-løn samtidig udmåltes i tidskvanta, for så vidt må man også erkende, at Nick Carter-hæfterne griber ned i nogle fundamentale træk ved virkeligheden. Med deres negligering af klasse-mæssige modsætninger, deres fortrængning af produktionssfæren og intimsfæren, deres cirkulationssfære-univers og deres lejlighedsvis ideologiseren mht. »anarkistrede« o.l. kan der selvfølgelig ikke

være tale om socialrealisme. Men man kan sige, at hæfterne i høj grad rummer en behovsrealisme, altså en appel til reale behov i store dele af arbejderpublikummet. En appel som fordrejes og forskydes alle mulige forkerte steder hen som følge af blindheden over for disse behøvs sociale oprindelse og funktion. Men også en appel som på sin vis var det springende punkt for den socialrealisme, som det var arbejderbevægelsens litteraturpolitiske mål at udbrede.

Hvilke erfaringssammenhænge kom til at indgå i den socialistiske politik og kulturkamp? Henning Grelle beskriver, hvordan den socialdemokratiske agitation på landet blev indholdsløs og selvmodsigende, fordi det taktiske valgsamarbejde med Venstre medførte, at de politiske vælgerforeninger her blev studehandlet bort til Venstre under valgene til gengæld for Venstres vælgerforeninger og stemmer i provinsbyerne. Forudsætningen for dette samarbejde med Venstre var Socialdemokratiets kontrol med landkredsene, og derfor modarbejdede partiet landarbejdernes selvstændige faglige organisering, da oprettelsen af selvstændige, formelt upolitiske landarbejderforeninger ville være ensbetydende med at spille sig partiets kontrol af hænde. Disse forhold var den grundlæggende hindring for Socialdemokratiets evne til at opfangе de sociale realiteter.

Marie-Louise Svane har i et speciale om bl.a. forholdet mellem Socialdemokratiets politik og dagliglivets helhed beskrevet, hvordan den socialdemokratiske politik kom til at reproducere det borgerlige samfunds trespaltede opbygning: »en økonomisk-reformistisk kamp i produktionen, et småborgerligt køns- og familjeliv i intimsfæren og (hvis de var organiserede) et socialistisk fra-seologisk partiliv i den politiske sfære«. (s.215)

Dette og den fatale opdeling i land og by, hvor landarbejdernes særlige forhold kun i ringe grad erkendtes, henviste organiseringen af landarbejderne til Indre-Mission e.l. Og en politisk opmærksomhed på problemerne ved urbaniseringsprocessen, flytningen og den sociale og psykologiske omstilling har jeg næsten ikke truffet på i den socialdemokratiske presse, hvor det citat, som indleder denne artikel, nærmest repræsenterer et højdepunkt af refleksion herom. I skrifter af Fernando Linderberg, der netop kæmpede for en også faglig organisering af landarbejderne og en

hensyntagen til arbejderklassens socialt brogede sammensætning, optræder derimod »mentalitetshistoriske« overvejelser. Bl.a. behandler han land-by-overgangen i en bog, der netop er en introduktion til en af den mentalitetshistoriske forsknings foregangs-mænd: PROFESSOR WERNER SOMBART OG DEN SOCIALISTISKE ARBEJDERBEVÆGELSE (1897)

Den mest omfattende folkelige bevægelse i dette de folkelige bevægelsers århundrede, vandrigen fra land til by (og evt. videre til Amerika) forsvandt altså helt ud af synsfeltet. Opruddet fra landsognet og hele den efterfølgende serie af mere eller mindre chok-prægede oplevelser fra rejsen til ankomsten og den første tilvænning til storbyvirkeligheden forblev individuelle anliggender. I dette sociale ingenmandsland kunne Nick Carter-industrien investere i desorienteringen, integrationsvanskelighederne og fremtidsforventningerne under de nye vilkår.

Det eneste sted, hvor jeg har fundet en egentlig refleksion over disse forhold, er litteraten C. Lambeks essaysamling VERDSLIGT AANDSLIV fra 1906. I essayet »Byliv og Landliv« forsøger han her - fra de simpleste psykiske mekanismer til de mest sammensatte erkendelsesprocesser - at redegøre for forskelle mellem »landpsykologi« og »bypsikologi«, med en vis opmærksomhed på social differentiering begge steder. I kraft af urbaniseringen som en historisk transformationsproces var der dermed også tale om en mentalitetshistorisk skitse. Med påvisningen af korte tidsintervallers dominans i storbyens interaktionsformer og arbejdsprocesser, kravet til hurtig fortolkning, punktlighed og overgangen fra »mindestyrke« til »mindeslaphed« supplerer han på væsentlige punkter Simmels klassiske beskrivelse - der i øvrigt blev skrevet nogenlunde samtidigt.

Den lære man kan udtrage af disse beskrivelser er en nærmere forståelse af forskellige psykiske strukturer, forskellige former for bevidsthedsmæssigt og sansemæssigt beredskab og forskellige typer behov. Både stofligt og gestaltningsmæssigt blev disse forskelle snarere cementeret end formidlet i den ældre socialrealistiske litteratur. Det er ikke vanskeligt at finde de historiske grunde, men for at kunne sætte fastlåsende historiske forhold ud af kraft er erkendelsen af disse mekanismer vigtig. Historien er bl.a. til for at man kan blive klogere af den.

Litteraturliste

- Aakjær, Jeppe; Vredens Børn, 1979.
- Benjamin, Walter; Über Literatur, 1969.
- Burks, Peter; Popular Culture in Early Modern Europe, 1979.
- Dybdahl, Vagn; De nye klasser, bd. 11 i Politeks Danmarkshistorie, 196.
- Garde, Axel; Dansk Aand, 1908.
- Gemzøe, Anker; Arbejderkultur i Danmark, Kultur & klasse 31.
- Gourevitch, A. Y.; Le temps comme probleme d'histoire culturelle, in: UNESCO, Les cultures et le temps, 1975.
- Graves, Karoline; Ved Halleby Aa, 1979.
- Grelle, Henning; Socialdemokratiet i det danske landbrugssamfund, 1979.
- Holmgren, Torbjörn; Arbetarrörelsen och Nick Carter, Förr och nu, nr. 1, 1978.
- Jensen, Carsten; Folkelighed og kommunisme, duplo 1978.
- Junge, Joachim; Den nordsjællandske Landalmues Karakter, 1915.
- Lambek, C.; Verdsligt Aandsliv, 1906.
- Le Day, Francis, I Hypnotismens Lænker, 1908/9.
- Le Goff, Jacques; Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident, 1977.
- Lukács, Georg; Geschichte und Klassenbewusstsein, 1971.
- Lukács, Georg; Der historische Roman, Werke 6, 1965.
- Lüthi, Max; Das Volksmärchen als Dichtung, 1975.
- Lüthi, Max; Volksliteratur und Hochliteratur, 1970.
- Møller Kristensen, Sven; Impressionismen i dansk prosa, 1955
- Nielsson, Martin Per; Tideräkningen, 1934.
- Olrik, Axel; Episke Love i Folkedigtningen, in: Danske Studier 1908.
- Pedersen, Arne; Dupliket om Fernando Linderberg, 1978.
- Simmel, Georg; The Metropolis and Mental Life, in: Hatt and Reiss; Cities and Society, 1968.
- Svane, Marie-Louise; Livet i familien og kapitaliseringen af samfundet, upubliceret specialafhandling, 1977.
- Weimann, Robert; Erzählprosa und Weltaneignung, in: Sinn und Form XXIX, nr. 4, 1977.